

УДК 811.161.2'366

СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРФОРМАТИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ ПРОПОЗИЦІЇ ТА ПОРАДИ

Турик Л. Р.

Луцька спеціалізована школа №1, м. Луцьк

У дослідженні проаналізовані семантико-прагматичні особливості українських директивних перформативних висловлень на позначення пропозиції та поради, які оформлюють мовленнєві акти в історичній прозі.

Ключові слова: мовленнєвий акт, перформатив, перформативне висловлення, директиви.

Постановка проблеми. Кожна епоха вимагає того чи іншого аспекту вивчення мови, детермінованого загальними тенденціями розвитку наукового знання. Через те в сучасній лінгвістиці з'являються нові напрями (когнітивна теорія, комунікативно-дискурсний підхід, прагмалінгвістика й таке інше), що дають змогу аналізувати мову не як «систему в самій собі й для самої себе» (Ф. де Соссюр), а у зв'язку з людиною, без якої виникнення й функціонування цієї системи було б неможливим» [2, с. 24]. Саме завдяки умінню спілкуватися та мислити людина виокремилася з навколишнього світу й піднялася над ним. Важливим є те, що на певному етапі розвитку мовознавства увага вчених була спрямована на взаємодію «людського фактора» й мови, а предметом дослідження стали проблеми, які раніше не брали до уваги лінгвісти.

А тому вербальне спілкування як складний багатоаспектний процес взаємного обміну інформацією між комунікантами згодом почали вивчати в прагматиці. Згідно з твердженням Ф. С. Бацевича, у мовознавчій науці 60–70-х років ХХ століття «відбувся “прагматичний переворот”, результатом якого став акцент на прагматичних (передусім соціально-психологічних та конститутивних) чинниках використання мови» [1, с. 11].

Вивчення семантико-прагматичних особливостей мовленнєвих одиниць, зокрема мовленнєвих актів української мови, не втрачає своєї актуальності в сучасній мовознавчій науці, оскільки принагідні спостереження, часто однотипні й поверхові, не вичерпують усієї складності цього питання.

Метою статті передбачений семантико-прагматичний аналіз директивних перформативних висловлень на позначення пропозиції та поради. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: схарактеризувати ілюктивну мету директивних перформативних висловлень; виявити семантико-прагматичну специфіку перформативних висловлень на позначення пропозиції та поради. Дослідження здійснено на матеріалі сучасної української історичної прози.

Перформативні висловлення поради й пропозиції належать до класу директивних ілюктивних актів, мета яких полягає у спробі змусити кого-небудь іншого

(інших) зробити дещо, змінити його поведінку відповідно до бажання мовця [3, с. 252]. Директивні мовленнєві акти передбачають активність адресата, який загалом є експліцитним, тобто йдеться про перлокутивні ефекти після закінчення мовленнєвого акту. Директиви відзначаються різноманітністю одиниць за конкретною ілокутивною метою.

Розгляньмо докладніше семантико-прагматичну специфіку перформативних ілокутивних актів пропозиції та поради. Директивні мовленнєві акти й перформативні висловлення пропозиції та поради виражають ілокутивну мету, яка полягає в тому, що суб'єкт мовлення має намір спонукати адресата реалізувати пропозицію, причому добровільно, без примусу. Проте в історичному тексті наявні випадки, коли попередження може набувати ознаки обов'язковості, присилування (наприклад, виклик на дуель), окрім того, мати додатковий відтінок сумісної дії, як-от:

– *Я, пане козаче, непоштивим буваю лише з отакими квакиами, як твоя милість, тому **пропоную** тобі іти геть, доки не викинув на смітник, – підступив погрозливо Сірко до образника (А. Химко);*

[Кий:] *Кагане, єсмь полянський князь Кий! Ти чуєш, кагане? **Викликаю** тя на двобій! Виходь!* (В. Малик) тощо.

Основна формула перформативного директивного висловлення «**Ях**» передбачає наявність імені чи інфінітива з об'єктною семантикою, наприклад: *викликаю на двобій – викликаю стрілятися; пропоную знищення – пропоную знищити; закликаю до порядку – закликаю дотримуватися порядку* тощо.

Очевидно, перформативний суперпредикат номінує ілокутивну мету, семантичними компонентами якої, згідно з Й. Крекичем, є прохання, його виявляють на глибинному рівні, а обов'язковим семантичним компонентом дескриптивного значення є 'робити/зробити', яскраво виражене для дієслів *викликати, закликати*.

Загалом директиви пропозиції передбачають наявність перлокутивного ефекту. Слід зазначити, що визначальною є сфера мовлення суб'єкта, який спонукає адресата до здійснення якої-небудь дії чи примушує його змінити ситуацію, наприклад:

– ***Пропоную** професорові Отаві зголоситися табірному командуванню добровільно, при цьому обіцяючи йому збереження життя і цілком цивілізоване з ним поводження* (П. Загребельний);

[Погодін:] *Пане Костомаров, я **викликаю** вас на публічний виступ з цього питання! – **Приймаю** ваш виклик, пане професоре, – спокійно відповів Костомаров* Погодіну (Р. Іваничук).

У наведених вище прикладах пропозицію висловлює одна особа, що може виражати як загальну, так і власну думку, однак реалізувати свою пропозицію без участі інших мовців не в силі.

Найбільш яскраво виражений намір мовця спільно брати участь у здійсненні перлокутивного акту з адресатом перформативом *запрошувати*, порівняймо:

[Кизим:] ***Запрошую** вас, товариші і братове, до себе на вечерю* (В. Чемерис).

Формули запрошення належать до етикетних конструкцій, а тому в них часто трапляються сполучення, які мають відтінок увічливості: *запрошую вас – дозвольте вас запросити, наважусь вас запросити* і т. ін. Наприклад: [Володько:] *Наталочко! **Дозвольте запросити!** – хоч знав, що не піде. Хотів спробувати* (У. Самчук).

Директив *кликати* вступає в синонімічні відношення з перформативом *закликати*: *кличу на гостину – закликаю на гостину*.

Очевидно, згадані предикати допускають такі значення, як *просити, звертатися, удаватися з проханням, пропозицією, закликком*. Їх пропозиційний зміст сконцентрований на вираженні наміру мовця схилити адресата до виконання дії, залучити його до спільної та добровільної дії, що має призвести до зміни становища.

Перформативне дієслово *викликати*, навпаки, підкреслює вимушеність адресата. Ця особливість яскраво виражена у висловленнях типу: *Я **викликаю** тебе на дуель*.

Директивні мовленнєві акти поради та рекомендації уточнюють директивну мету в аспекті добровільності, бажаності з боку адресата, оскільки поради та рекомендації не мисляться як обов'язкові та примусові. У рекомендації завжди дають позитивну інструкцію, на відміну від заборон зацікавлена особа має право діяти на свій розсуд.

Директивні перформативні висловлення поради й рекомендації в історичній прозі репрезентовані синтаксичними формулами «*Я х*» з наступним прислівним інфінітивом чи об'єктним актантом і «*Я х, щоб*»; «*Я х, Imper*», наприклад:

[Дорадник:] ... *Ляхи, ще раніше чехи, прийняли Христову віру. Мають її вже західні тиверці ... З ними рахуються володарі світу, а з нами говорять тільки тоді, коли нас потребують. Тому **раджу** тобі, Володимире, заверни слідами своєї бабки, мудрої Ольги, й замість торгуватися з брехливими кесарями та їх ще брехливішими послами, прийми явно Христову віру ...* (Ю. Опільський);

– *Я **раджу** вам, превелебний отче, – сказав обозний Мельхіседекові, – самим податися до Петербурга і там усе пояснити* (М. Старицький);

[Дорошенко:] ... *То **раджу**: про реєстр мови не заводьте, хай буде, як єсть* (К. Басенко).

Директив *радити* має обов'язковий семантичний компонент 'давати/дати'. Висловлення зі сполученням *даю пораду* вступає як стилістично піднесене, наприклад:

[Гордон:] *А вам, молодий чоловіче, **даю мою добру пораду**: якщо ви хочете визволити вашого друга, мчіть, не гаючись, до князя або до гетьмана* (В. Малик).

У висловленнях типу *дозвольте дати вам пораду, наважусь дати пораду* яскраво виражене стилістичне забарвлення. Звернімося до прикладів:

– ***Дозвольте дати пораду**, – і зовсім збадьорився, підцвюхнутий тим молодцем, – сказати обрам, що князь Добрит зголошується віддати дочку свою за брата Баянового...* (Д. Міщенко);

– ***Моя рада всім**: не поспішати з перетрактаціями, довідатись, що з Черном, ... а тоді вже й ставати з Дандалом на розмову про замирення* (там само).

Перформативне дієслово *радити* часто вступає у формі умовного способу. Умовний спосіб сприяє вираженню добровільності, увічливості, ненав'язливості. Порівняймо:

[Младанович:] *Але я тобі **раджу**, топ cher, бути в подружньому житті ліберальним і вільнолюбним* (М. Старицький);

[Глинський:] **Радив би** панові Забжезинському передусім ознайомити з нашим рішенням великого князя, а потім уже оголошувати нам те, що вирішить Велика Рада і великий князь (Д. Міщенко).

Умова добровільності, ненав'язливості набуває особливої виразності в цьому висловленні:

[Князь:] ... **Ви вільні самі собі вибирати князя, та я радив би** зупинити вибір на соєнному Само (Д. Міщенко).

Характерною особливістю директива *радити* є його здатність не втрачати перформативного значення в поєднанні із заперечною часткою *не*. Насамперед перформативність не руйнується через те, що заперечна частка *не*, виступаючи лексичним елементом, може вільно змінювати свою позицію у висловленні, наприклад:

– *Спокійно, пане отамане! – крізь зуби процідив Куделя. – Козаки твої сплять, а сина твого ми вже прибрали. **Не раджу** тобі, ковалю, гарячкувати!..* (В. Чемерис) і *Я **раджу** тобі, ковалю, **не** гарячкувати;*

[Чуйкевич:] ... *А покидати двора я вашій милості **не раджу** ...* (Б. Лепкий) і *А вашій милості я **раджу не** покидати двора.*

Ця особливість стосується й форми умовного способу:

– *Як можна потрапити в майбутнє?.. А нині чим є ваша колонія?*

– *Я ж сказав тобі: Майбутнім раєм. Іншої назви ще не маємо, і тобі **радив би** не називати нас колонією і Тобі **не радив би** називати нас колонією;*

[Князь:] *Князь Києва **не радив би** такому племені виходити із братньої єдності й жити осібно, бо воно неминуче загинуло б* (Д. Міщенко) і *Князь Києва **радив би** такому племені не виходити із братньої єдності ... тощо.*

Директивні перформативні висловлення із суперпредикатом *рекомендувати* аналогічні до вищезгаданих, наприклад:

– *Я помітив, як у тутешнього господаря лютю горіли очі, коли він підслуховував ... **Рекомендую** панові остерігатися* (М. Старицький).

Порівняймо синоніми *раджу*, *пропоную* і *даю пораду*, *пропозицію*, які мають семантичний компонент 'давати/дати'. Словосполучення ж *давати рекомендацію* має інше значення: 'давати позитивну оцінку, рекомендацію', а в ситуації знайомства *рекомендую* означає 'знайомити з кимсь, представляти кому-небудь когось, називаючи його':

[Пан Аксак:] ***Рекомендую** пана Петра Конашевича, острозького учня, про котрого я вашій милості мав честь говорити ...* (А. Чайковський).

У мові художньої літератури замість *рекомендую* трапляється лексема *презентую*, як-от:

Всі вклонилися і Аксак став представляти ясновельможному гостей, аж дійшов до Конашевича:

– ***Презентую** пана Конашевича, вчителя моїх дітей* (А. Чайковський).

Поряд з директивами *радити* та *рекомендувати* часто вживають поширювачі, наприклад, *дуже*, *наполегливо*, *настійливо* тощо, які свідчать про категоричність суб'єкта мовлення та про його спробу бути більш переконливим стосовно адресата.

Висновки. Отже, перформативне висловлення й суперпредикат, номінуючи та здійснюючи мовленнєву дію, оформлюючи мовленнєвий акт поради, рекомендації, є

найкоротшим способом досягнення результату в процесі комунікації, у ході реалізації інтенції суб'єкта мовлення та втілення ілокутивної мети.

Директивні перформативні висловлення історичної прози реалізують синтаксичні формули «*Я х*» та «*Я х, що*», у яких перформативне дієслово не лише номінує загальну директивну ілокутивну мету, а й уточнює її. Зауважимо, що класичні перформативні формули («*Я х*»; «*Я х, що*») можуть модифікуватися у «*Я х, щоб*» чи «*Я х, Imper*».

Список літератури

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 342, [2] с.
2. Кочерган М. П. Мовознавство на сучасному етапі / М. П. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
3. Серль Дж. Р. Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Р. Серль, Д. Вандервекен // Новое в зарубежном лингвистике. – Вып. 18. – М. : Прогресс, 1986. – С. 242–264.

Турик Л. Р. Семантико-прагматические анализ директивных перформативных высказываний предложения и рекомендации / Л. Р. Турик // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 361–365.

В исследовании проанализированы семантико-прагматические особенности директивных перформативных высказываний предложения и рекомендации, которые формируют речевые акты в исторической прозе.

Ключевые слова: речевой акт, перформатив, перформативное высказывание, директивы.

Turyk L. Semantic-pragmatic analysis of the directive performative expressions of advice and proposal / L. Turyk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 361–365.

Semantic-pragmatic features of the directive performative expressions of advice and proposal in the historical prose are analyzed in this study.

Key words: speech acts, performative, performative statement, directives.

Поступила в редакцию 21.10.2012 г.